

บทที่ 1

บทนำ

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เถรวาทเป็นนิกายหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่ยึดมั่นในหลักคำสอนดั้งเดิมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ โดยไม่ยอมเปลี่ยนแปลงหรือถอนสิกขาบทใดๆ คงรักษาให้อยู่อย่างเดิมทุกประการ ต่อมาภายหลังจึงได้เกิดรวบรวมเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ในคัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก และถือเป็นแนวทางหลักในการศึกษา ปฏิบัติ และเป็นเกณฑ์ในการตัดสินชี้ขาดพระธรรมวินัย

พระพุทธศาสนาทุกนิกายถือการบรรลุนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุด แต่สำหรับวิถีทางแห่งการปฏิบัตินั้น พุทธศาสนาเถรวาทถือว่า บุคคลจะเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง บรรลุมรรคผลนิพพานได้นั้น ต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา 3 ประการ คือ สีล สมาธิ ปัญญา หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8

อย่างไรก็ตาม หลักปฏิบัติทั้งหมดนี้ จะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ ถ้าหากบุคคลขาดเสียซึ่งศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใสในศาสนาและหลักธรรมคำสอน หลักปฏิบัติของศาสนา ศรัทธาจึงเป็นสิ่งจำเป็นเบื้องต้นที่จะทำให้คนเรายอมรับนับถือในศาสนา เมื่อมีศรัทธาเขาก็พร้อมที่จะยอมรับฟังคำสั่งสอนและมั่นใจในการปฏิบัติ เพื่อให้เข้าถึงจุดหมายสูงสุดของศาสนา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สทฺธา สาธุ ปตฺถุจฺจิตฺตา” แปลว่า ศรัทธาดังมั่นแล้ว ยังประโยชน์ให้สำเร็จ¹

จากการศึกษาพระไตรปิฎก ปรากฏพุทธพจน์ที่กล่าวถึงความสำคัญของศรัทธา ไว้หลายแห่ง เช่นใน วิตตสูตร และ ปาเลยยสูตร กล่าวไว้ตามลำดับ ดังนี้

“สทฺธิชฺช วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ” แปลว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างประเสริฐของคนในโลกนี้²

“สทฺธา พนฺธุติ ปาเลยยํ” แปลว่า ศรัทธาย่อมรวบรวมไว้ซึ่งเสบียง³ (คือกุศล)

¹ ส.ส. 15/51/59.

² ส.ส. 15/73/71.

³ ส.ส. 15/79/75.

นอกจากนี้ยังมีกล่าวไว้ในอลคัทพูปมสูตร ว่า “เยสึ มยิ สทุทรามคตึ เปมมคตึ สพุเพ เต สคคปรายนาติ” บุคคลใดมีเพียงความเชื่อ เพียงความรักในเรา บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า⁴

และในสัทธาสูตร กล่าวว่า “สทุธา พุคฺคิยา ปุริสสุส โหติ โน เจ อสุสทุธิย อวติฏฺฐติ ยโส จ กิตฺติ จ คคฺวสุส โหติ สคฺคณฺจ โส คจฺจติ สริริ ปหายาติ”

ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของคน ถ้าบุคคลไม่มีศรัทธา ยศและชื่อเสียงย่อมไม่มีแก่ผู้นั้น หนึ่ง ผู้นั้นละทิ้งสรีระแล้วยอมไปสู่สวรรค์⁵

“ศรัทธา” เป็นคำภาษาสันสกฤต หากจะเขียนอย่างบาลีก็จะเป็น “สัทธา” ซึ่งความหมายในทางพุทธศาสนา หมายถึง ความเชื่อ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความเชื่อมั่นในสิ่งดีงาม⁶ มักใช้คู่กับ ปสาทะ คือ ความเลื่อมใส เรียกว่า ศรัทธาปสาทะ

ศรัทธาจำแนกออกเป็น 2 ประเภท

1. ศรัทธาญาณสัมปยุต คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นการเชื่อที่ต้องใช้ปัญญา ในการพิจารณาไตร่ตรอง ก่อนที่จะตัดสินใจว่าควรเชื่อหรือไม่ เชื่อเพราะมีความเข้าใจในเหตุผล เป็นมูลฐาน เมื่อเห็นว่ามีเหตุผลสมควรจึงเชื่อ เรียกอีกอย่างว่า อาการวติศรัทธา

2. ศรัทธาญาณวิปยุต คือ ความเชื่อที่ขาดปัญญา เป็นการเชื่อที่ไม่มีเหตุผล ไม่ใช่ปัญญา พิจารณาไตร่ตรอง เชื่อแบบน้อมใจเชื่อ ปลงใจเชื่อ⁷

ศรัทธาทั้งสองประเภทนี้ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องสรรเสริญในศรัทธาญาณสัมปยุต เพราะช่วยให้ผู้มีศรัทธาดังมั่นในธรรมและเจริญปัญญาได้มากกว่า เห็นได้จากกรณีที่ทรงแสดงพุทธพจน์ แก่ชาวกาลามะเกี่ยวกับการตัดสินใจเชื่อ ปรากฏอยู่ในกาลามสูตร ดังนี้

...ดูกร กาลามชนทั้งหลาย ก็ควรแล้วที่ท่านทั้งหลายจะเคลือบแคลงสงสัย และท่านทั้งหลายเกิด ความเคลือบแคลงสงสัยในฐานะที่ควรแล้ว มาเถิดท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

⁴ ม.ม. 12/288/195.

⁵ ส.ส. 15/36/41.

⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 290, 323 .

⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 615.

อย่าได้เชื่อถือ ตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา
 อย่าได้เชื่อถือ ตามถ้อยคำสื่อบุคคล
 อย่าได้เชื่อถือ โดยต้นข่าวว่า ได้ยินอย่างนี้
 อย่าได้เชื่อถือ โดยอ้างคำรา
 อย่าได้เชื่อถือ โดยเคาเอาเอง
 อย่าได้เชื่อถือ โดยคาดคะเน
 อย่าได้เชื่อถือ โดยความตรึกตรองตามอาการ
 อย่าได้เชื่อถือ โดยชอบใจว่าต้องกันกับทฤษฎีของตน
 อย่าได้เชื่อถือ โดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้
 อย่าได้เชื่อถือ โดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา

เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้เป็น โทษ
 ธรรมเหล่านี้ ผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็น
 ประโยชน์ เพื่อทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมนี้เสีย ...เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้
 ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญ
 ธรรมเหล่านี้ ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อ
 นั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านี้อยู่...⁸

นอกจากนี้ในปริกขณมีลิตนปัญหา ยังได้กล่าวถึงศรัทธาในอีก 2 ลักษณะ คือ

1. สัมปสาทนลักษณะศรัทธา คือ ศรัทธาที่มีความทำให้เลื่อมใสด้วยดีเป็นลักษณะ
2. สัมปิกขันทนลักษณะศรัทธา คือ ศรัทธาที่มีความทำให้แน่นไปด้วยดีเป็นลักษณะ⁹

สำหรับผู้ประกาศตัวเป็นพุทธมามกะ นอกจากจะต้องมีความเลื่อมใสในไตรสรณคมน์
 ซึ่งถือว่าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ 3 ประการ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แล้ว ยังต้อง
 มีความเชื่อมั่นในศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนาและหลักคำสอนของศาสนาด้วย เพราะจะช่วยให้เกิด
 ความมั่นใจ และความพากเพียรในการปฏิบัติธรรม พร้อมทั้งสามารถสืบทอดหลักธรรมคำสอน
 ที่ถูกต้องตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในเจโตจิตตสูตร ว่า

⁸ อจ.ติก. 20/505/180,183.

⁹ ไชยวัฒน์ กปิตกาญจน์, ผู้แปล, มลิตนปัญหา เล่ม 1, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิปราณี สำเร็จราชย์, 2538),
หน้า 96-100.

“...คุณกร ภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ไม่สงสัย ไม่เคลือบแคลง ปลงใจเชื่อ ถ่อมใจใน พระศาสนา พระธรรม พระสงฆ์ และสิกขาบท นั้น ย่อมโน้มไปเพื่อความเพียรเครื่องเผือกเลิศ เพื่อประกอบเนื้อๆ เพื่อความทำติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น...”¹⁰

จากที่กล่าวมาจะพบประเด็นที่น่าสนใจ ในเรื่องความหมายของศรัทธา และลักษณะใน การปฏิบัติต่อองค์ธรรม “ศรัทธา” ที่ปรากฏต่างกันหลายความหมาย หลายลักษณะ อีกทั้งพุทธ พจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอน ก็มีแนวทางการปฏิบัติต่อองค์ธรรม “ศรัทธา” นั้น ก็มีหลาย แนวทาง ถ้าหากมองดูเพียงผิวเผินจะดูเหมือนว่ามีความขัดแย้งกัน ผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นปัญหานี้ น่าจะสร้างความสับสนแก่ผู้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนผู้ปฏิบัติธรรมใน การเข้าใจและการวางตนต่อองค์ธรรมนี้ จึงน่าจะศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง และชี้ให้เห็น ว่า ศรัทธาในแต่ละลักษณะไม่มีความขัดแย้งกัน เพียงแต่มีจุดมุ่งหมายและบทบาทต่างกันในแต่ละ ระดับธรรม

ศรัทธาเป็นองค์ธรรมขั้นต้นที่สำคัญในการเข้าถึงธรรม เป็นองค์ธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา อันจะนำไปสู่การบรรลุธรรมผล ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สทฺธามูลิกา จ สมมาทิฏฐิ” แปลว่า สัมมาทิฏฐิ มีศรัทธาเป็นมูล ¹¹ สำหรับสามัญชนทั่วไป ที่ยังมีปัญญาไม่มากพอที่จะใช้ปัญญาเพียงอย่างเดียว ในการเข้าถึงธรรม จำเป็นต้องอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ให้ตั้งมั่นอยู่ในพุทธธรรม อันจะนำไปสู่การลงมือปฏิบัติและเจริญธรรมในขั้นสูงต่อไป เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้น เเชิง ถึงกับมีพุทธพจน์กล่าวไว้ว่า “สทฺธาย ตรติ โขม” แปลว่า คนข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา ¹² การ ข้ามโอชะในที่นี้ หมายถึง การข้ามโสมสงสาร ซึ่งก็คือการข้ามวิญญูสงสาร หมายความว่าพ้น จากการเวียนว่ายในความทุกข์

ในประเด็นที่น่าสนใจที่จะศึกษาว่า แท้ที่จริงแล้วสำหรับพุทธศาสนาเถรวาทนั้น องค์ ธรรม “ศรัทธา” เพียงอย่างเดียวจะทำให้บรรลุนิพพานได้หรือไม่

ผู้วิจัยเห็นว่า การเข้าใจเรื่องศรัทธาตามหลักพุทธศาสนาเถรวาทยังไม่ถูกต้อง ไม่ครบ ครอบงวนความ ด้วยพุทธศาสนิกชนในปัจจุบันเข้าใจว่า ศรัทธามีความหมายเพียง ความเชื่อ ความ ถ่อมใจ และเมื่อเชื่อแล้วห้ามตรวจสอบ เพราะเชื่อว่าเป็นการกระทำที่ผิด ศรัทธาที่มีปรากฏ เช่น การมีศรัทธาโดยยึดติดกับตัวบุคคล การเชื่อว่าการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูป สามารถช่วยลด บันดาลให้ประสบความสำเร็จได้ รวมถึงการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกพระพุทธศาสนาและการเชื่อ

¹⁰ ม.ม. 12/231/143-144.

¹¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 737.

¹² ส.ส. 15/246/340.

ปาฏิหาริย์ในปรากฏการณ์ที่ผิดธรรมชาติต่างๆ เป็นต้น เหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ศรัทธาที่พบได้ทั่วไป ที่เกิดจากการไม่เข้าใจความหมายของศรัทธาอย่างถูกต้อง สำหรับประเด็นนี้ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่ง ที่ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นของงานวิจัยนี้ เพราะการเข้าใจหลักคำสอนเรื่องศรัทธาที่ถูกต้อง นอกจากจะช่วยให้เจริญธรรมได้ดีแล้ว ยังช่วยให้เกิดการสืบทอดและทะนุบำรุงศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองอีกด้วย แต่ถ้าหากปล่อยให้เกิดความเข้าใจเรื่องศรัทธาคลาดเคลื่อน จะสามารถนำไปสู่ความผิดพลาดในวิธีการปฏิบัติและกลายเป็นอุปสรรคขวางกั้นมิให้เข้าถึงธรรม บรรลุนิพพาน ซึ่งถือว่าเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ที่จะนำไปสู่ความเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม คำสอนเรื่องศรัทธามีอยู่ทั่วไปในหมวดธรรมปฏิบัติตั้งแต่ขั้นต้น ไปจนถึงขั้นสูงดังที่ปรากฏอยู่ในหลายหมวดธรรม เช่น อุบาสกธรรม¹³ อินทรีย์ธรรม¹⁴ พลธรรม¹⁵ อริยวัฑฒิ¹⁶ เวสาร์ชชกรณธรรม¹⁷ อริยทรัพย์¹⁸ สัมปรายกัตถประโยชน์¹⁹ เป็นต้น และการปรากฏในแต่ละหมวดธรรมก็มีเนื้อหาและจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน ถ้าหากไม่ได้ศึกษาให้รู้อย่างถ่องแท้ อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนได้ ถ้าหากมีการศึกษาและจัดระบบเพื่อถ่ายทอดความเข้าใจแล้ว ก็จะทำให้ได้แนวทางที่ถูกต้องต่อการปฏิบัติ นอกจากนี้การเข้าใจคำสอนเรื่องศรัทธาอย่างถูกต้องและครบถ้วน จะช่วยให้เกิดการนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาจริยธรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมด้วย

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ให้ละเอียด ลึกซึ้ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องศรัทธาตามหลักพุทธศาสนาเถรวาททั้งในด้านความหมาย เนื้อหา จุดมุ่งหมาย และบทบาท อย่างถูกต้อง

¹³ อจ.ปญจก. 22/175/184.

¹⁴ ที.ปา. 11/300/203.

¹⁵ อจ.ปญจก. 22/13/10.

¹⁶ ส.สพ. 18/496/285.

¹⁷ อจ.ปญจก. 22/101/112.

¹⁸ ที.ปา. 11/326/220.

¹⁹ อจ.อฏฐก. 23/144/222.

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาคำสอนเรื่อง “ศรัทธา” ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

3. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

3.1 ทำให้เข้าใจคำสอนเรื่อง “ศรัทธา” ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างถูกต้อง

3.2 สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาจริยธรรม

4. ขอบเขตและวิธีการวิจัย

4.1 ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาวิเคราะห์ถึง ความหมาย เนื้อหา จุดมุ่งหมาย และบทบาทของศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

4.2 วิธีการวิจัย

การวิจัย เพื่อศึกษาคำสอนเรื่อง “ศรัทธา” ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary research) โดยรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2525 และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา พ.ศ. 2530 รวมทั้งอรรถกถา ฎีกา ปกรณ์พิเศษและผลงานอื่นๆของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศรัทธา แล้วนำเสนอในเชิงพรรณนาโวหาร

อนึ่ง ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะปรากฏคำศัพท์สองคำ ที่มีความหมายเหมือนกันแต่เขียนต่างกันคือ “ศรัทธา” เขียนในรูปศัพท์ภาษาไทย-สันสกฤต และ “สัทธา” เขียนในรูปศัพท์ภาษาไทย-บาลี ผู้วิจัยจะใช้คำว่า “ศรัทธา” ซึ่งเป็นรูปศัพท์ที่มีผู้รู้จักและใช้กันโดยทั่วไปเป็นหลัก ส่วนคำว่า “สัทธา” จะใช้ในกรณีที่เป็นคำศัพท์เฉพาะทางศาสนา ที่ไม่ปรากฏและไม่นิยมเขียนอย่างสันสกฤต

5. ผลงานและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

5.1 ชุ่ม ทศสิน การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของปัญญาในพุทธปรัชญา วิทธานิพนธ์นี้ ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของปัญญา พบว่า ปัญญามีบทบาทต่อศรัทธา การแก้ปัญหาชีวิต การเข้าถึงอุดมการณ์สูงสุดแห่งพุทธปรัชญา คือ นิพพาน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศรัทธานั้น พบว่า ปัญญามีบทบาทต่อศรัทธาเป็นอย่างมาก ศรัทธาในพุทธปรัชญาต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วย

ปัญญา เหตุผล ดังที่เรียกว่าศรัทธาญาณสัมปยุต หรืออาการวิศรัทธา ถ้าขาดปัญญาเหตุผล ถือว่าเป็นความมกมายอันก่อให้เกิดโทษ

5.2 ศุคพรรณ สุภพันธุ การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพุทธปรัชญาเถรวาทกับพุทธปรัชญามหายาน จากการศึกษาวิทยานิพนธ์นี้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศรัทธานั้น พบอยู่ในวิถีทางของการปฏิบัติของศาสนิกชน เนื่องจากทั้งสองฝ่ายมีความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในลักษณะที่ต่างกัน จึงทำให้วิถีทางของการปฏิบัติแตกต่างกัน ฝ่ายเถรวาทเห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุคคลธรรมดา ที่มีอยู่ในประวัติศาสตร์ มีลักษณะตรงกับพระมานุสสพุทธะของฝ่ายมหายาน การปฏิบัติบูชาจะเน้นให้บุคคลปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ โดยมีการกราบไหว้ขออำนาจพุทธานุภาพปกป้องคุ้มครอง ทั้งนี้บุคคลจะต้องเป็นผู้กระทำความดีเป็นสำคัญ ส่วนฝ่ายมหายานมีพระพุทธเจ้าประเภท พระอาทิพุทธะและพระชยานิพุทธะ ด้วย ซึ่งชาวพุทธมหายานมีความศรัทธาว่าเป็นผู้คอยช่วยเหลือและนำทางให้คนพ้นทุกข์และมีชีวิตที่ดีขึ้นได้ โดยการเคารพสักการบูชาสวดอ้อนวอนภาวนาพระนามพระพุทธเจ้า ซึ่งจะเป็นการปฏิบัติบูชาด้วยความศรัทธาและภักดี เด่นชัดกว่าการปฏิบัติแบบเน้นการพึ่งตนเองของเถรวาท

5.3 พูนชัย ปันธิยะ การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอัตตสัมมาปณิธิในพระพุทธศาสนา วิทยานิพนธ์นี้กล่าวถึง อัตตสัมมาปณิธิ หมายถึง หลักการตั้งตนไว้อย่างถูกต้อง เป็นหลักการสำคัญที่ประกอบด้วยข้อธรรมอื่นๆ อันจะทำให้ผู้ปฏิบัติตั้งตนไว้อย่างถูกต้องและถูกวิธี สามารถบรรลุถึงเป้าหมายชีวิตจากระดับโลกิยะจนถึงระดับโลกุตระ อย่างสอดคล้องและผสมกลมกลืน และในการปฏิบัติหลักอัตตสัมมาปณิธิจะได้ผล ต้องปฏิบัติให้สอดคล้องปัจจัย 3 ประการ คือ ถูกทาง ถูกวิธี และถูกเป้าหมายของชีวิต (3ระดับ คือ ความสุขในปัจจุบัน ความสุขในอนาคต และความสุขยิ่ง)

จากการศึกษาพบว่าในส่วนของการปฏิบัตินี้เองที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องศรัทธา การปฏิบัติในระดับโลกิยะ อัตตสัมมาปณิธิเน้นที่จะควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ ให้อยู่ในทิศทางที่ถูกต้องจึงถาม พบว่า ศรัทธา เป็นคุณธรรมข้อหนึ่งในการตั้งตนไว้ตามลำดับคุณธรรม โดยวางเกณฑ์ในการปฏิบัติเป็นลำดับ คือ สีล ศรัทธา และจาคะ ส่วนในระดับโลกุตระ อัตตสัมมาปณิธิเน้นความเข้าใจหลักปฏิบัติที่ถูกต้องที่เรียกว่า สัมมาปฏิบัติหรือมรรคมีองค์ 8 อย่างไรก็ตามแม้หลักอัตตสัมมาปณิธิจะมีวิธีการและเป้าหมายต่างระดับกัน แต่ที่สุดแล้วก็เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดเดียวกันคือนิพพาน

5.4 พระธรรมปิฎก เมืองไทยจะวิกฤต ถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต เนื้อหากล่าวถึง ความเชื่ออย่างผิดๆ ของพุทธศาสนิกชนไทยในการนับถือพระสงฆ์ พระโพธิสัตว์ และเชื่อในอิทธิ

ปาฏิหาริย์พบว่าคนไทยนับถือพระสงฆ์แบบมีศรัทธาที่ยึดติดอยู่ที่ตัวบุคคล เห็นว่าเป็นผู้มีอำนาจ ศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์เดช เป็นผู้วิเศษ และการนับถือพระโพธิสัตว์เป็นไปในลักษณะการอ่อนวอนขอ ให้ช่วยเหลือ บูชาคุณเทพเจ้า

5.5 ฌวมพุทธ (นามแฝง) เชื่ออย่างพุทธ เนื้อหากล่าวถึง ความเชื่อของคนไทยในเรื่องต่างๆ ที่ผิดหลักความเชื่อของพุทธศาสนา เช่น ฤกษ์ยามยามดี คั้นไทรศักดิ์สิทธิ์ มงคลตื่นข่าว การคาดเดา การตั้งชื่อ ผันร้าย บูชาไฟ เป็นต้น โดยใช้ชาดกช่วยในการอธิบายให้เห็นว่า ความเชื่อนั้นไม่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาอย่างไร

5.6 ตูมน อมรวิวัฒน์ การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาที่เสนอเกี่ยวกับ กระบวนการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ ตามแนวทางพุทธศาสนา โดยใช้การสอนตามวิธีการของพระพุทธเจ้าและการนำหลักของศรัทธาและโยนิโสมนสิการ มาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในปัจจุบัน เพื่อให้สอดคล้องกับวิธีการสมัยใหม่